

ВИВЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ МЕТОДИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Вивчення історії у школі спрямоване на виховання в учнів почуття національної ідентичності, демократизму й толерантності, поваги до історичного шляху свого та інших народів. Людина виховується в певному утвореному протягом століть соціокультурному середовищі. Тому особливе значення в цьому процесі набуває навчання регіональної історії.

Регіоналізація історичної освіти відповідає вимогам психології та педагогіки і дає можливість плавного переходу від конкретності до теоретичної абстракції. Регіональна тематика посилює дидактичний вплив, головним чином шляхом зміцнення емоційних зв'язків учня з територією, на якій він проживає. За допомогою регіональної тематики можна, працюючи із старшокласниками, спонукати учнів до глибшої обізнаності з історією рідного регіону та інших регіонів України; пробуджувати в учнів почуття співробітництва з людьми з інших регіонів; сприяти усвідомленню єдності країни за умов існування регіональних відмінностей тощо.

Регіональна історія, збагачена традицією, дозволяє учням помітити культурну відмінність власного середовища, і одночасно простежити специфіку окремих територій як замкнутих регіонів або просторів.

Пошуку оптимальних моделей змісту шкільної історичної освіти й методології його розбудови, питанням національної та регіональної історії присвячені праці і статті вітчизняних і зарубіжних учених К. Баханова, Я. Верменич, Т. Ладиченко, О. Пометун, А. Старєвої, О. Удода, Г. Фреймана та ін. Разом з тим, можна констатувати, що історико-методичні аспекти вивчення регіональної історії у навчальному курсі історії України, поки що не були предметом окремого дослідження.

Мета нашої статті – висвітлення підходів до навчання регіональної історії в школі у вітчизняній методичній традиції протягом XX – початку XXI ст.

У XIX ст. у старших класах гімназій навчальні програми не передбачали можливості окремого вивчення регіональної історії. Ідеологічні засади гімназійного курсу історії спрямовувалися на формування освіченого підданого імперії. Ця робота здійснювалася викладачами на матеріалах історії самодержавної монархії, шляхом показу державної величі і сили у колонізації периферійних територій. Якщо вважати регіональним компонентом історію окремих частин імперії, то в змісті багатьох підручників з історії Росії містився матеріал про історію українських земель. Краєзнавство у формі «батьківщинознавства» нале-

жало до царини географії і вивчалося у межах початкової школи та перших класів гімназії.

До кінця XIX ст. класична модель написання історії позиціонувала місцеву історію (історію певного краю) як підпорядковану національно-державному метанаративу. В межах такої ієрархічної структури місцева історія знаходилася на нижньому рівні і часто віддавалася на відкуп історикам-аматорам.

Галузь історичної науки, що сформувалася наприкінці XIX ст. і вивчала рідний край інституціоналізувалася на початку XX ст. завдяки процесу зростання національної самосвідомості, пов'язаного з самоідентифікацією, що включав багаторівневу структуру і мав серед результатів сформовану місцеву самосвідомість.

За висновками Я. Верменич, обласництво як форма української регіоналістики сформувалося у другій половині XIX ст і репрезентовано історичними школами В. Антоновича та Д. Багалія [1]. В Україні «обласництво» сформувалося як самостійний науковий напрям у київській школі істориків-документалістів, і вважається дослідниками початком регіональної історії.

Українське обласництво, за висновками І. Колесник, стало засобом історичного синтезу, створення оригінальної концепції історії України як єдиного територіального, політичного та мовно-культурного цілого [2, с. 217].

На початку XX ст. відбулися певні зміни у змісті й методиці навчання регіональної історії лише на рівні початкової й основної школи. Мова йде про впровадження в навчальний процес курсів історії та географії України, що стало наслідком революції 1905–1907 рр., у ході якої населення України виступало з вимогами введення в школах навчання українською мовою та вивчення вітчизняної історії, а також включення в підручники матеріалу про місцеві історичні і культурні явища, прикладів з місцевого життя. З'явилися навчальні посібники з української історії М. Грушевського, М. Аркаса, Б. Грінченка, І. Коваленка.

На початку XX ст. у методологічні засади шкільного краєзнавства методист Є. Звягінцев вніс ідею «локалізації» педагогіки [3]. Суть ідеї полягала у вивченні дитиною найближчого оточення шляхом власних спостережень і досліджень.

Кардинальні зміни у навчанні регіональної історії відбулися у 20-ті рр. Перехід новоствореної радянської трудової школи на комплексне навчання передбачав вивчення замість пам'яток рідного краю трудової діяльності людей. Краєзнавство не перетворилося в окремий навчальний предмет, а розглядалося як принцип добору дидактичного матеріалу за територіальною ознакою. Елементи регіональної історії були включені в інтегрований курс «Суспільствознавство». Почали змінюватися і методи навчання. Ширше практикувалися співбесіди, екскурсії, проведення

вечорів і ранків, тематичні вистави, малювання на історичні теми, ліплення, складання таблиць, схем тощо [4, с. 52].

У 20–30-х рр. ХХ ст. історична частина програм курсу «Суспільствознавство» будувалася за регіональним і локальним принципами. Так, зміст навчального курсу диференціювався за місцевістю: міська і сільська школа. Враховувалися особливості промислових і приморських районів тощо [4].

В основу нових методів навчання було покладено проектну діяльність, в основі якої лежало вивчення особливостей родини, підприємства, населеного пункту, території. Дітей залучали до екскурсій, пошукових експедицій, вивчення і охорони пам'яток, до суспільно корисної праці, спілкування із знаними людьми тощо.

У післявоєнний час історико-краєзнавча робота групувалася навколо створення і функціонування шкільних музеїв, організації пошукової і екскурсійної роботи тощо.

За висновками І. Колесник, у радянську добу краєзнавство в УРСР перебало на себе в прихованій формі функцію національної історії [2, с. 211]. Метою краєзнавчих досліджень стало вивчення рідного краю, окремих територіальних одиниць в статичному або хронологічному вимірах. Краєзнавчий дискурс передбачав переважно виховну, науково-популярну і пропагандистську спрямованість. Звідси термінологічне розмаїття місцевих, територіальних досліджень: «краєзнавство», «історичне краєзнавство», «вітчизнознавство», «краєлюбіє», навіть «краєсофія» [2]. Як зазначає дослідниця, семантика цих концептів наголошує швидше на популярному, емоційно-психологічному їх сенсі, ніж наукових смислах.

Але, за висновками І. Колесник, краєзнавство, як галузь дослідження, рятувало українську історичну науку від остаточного поглинення радянською історичною ідеологією, оскільки краєзнавчі дослідження зберігали інтерес до української історії, природи, народу, культури, специфіки українських культурно-територіальних регіонів (Поділля, Волинь, Слобожанщина, Південь, Донеччина, Подніпров'я) [2].

Методологічна та історико-дослідницька база, що сприяла розвитку методики викладання історії Української РСР як регіональної (в межах СРСР) історії в школі, формувалася протягом 50–70-х рр. Так, важливою науковою подією було створення і випуск у світ двотомної «Історії Української РСР» (1953, 1957). На основі дослідження місцевої історії було створено «Історію міст і сіл України» (у 26 томах, 1967–1974). Нагромаджені знання з історії України були узагальнені, уточнені й конкретизовані в «Радянській енциклопедії історії України» (1969–1972).

Як зазначає М. Кирчанів, радянська політика уніфікації і колонізації України, спроби повної інтеграції України в радянський політичний простір і творчих потенцій у радянський науковий канон не привели до ліквідації локальних відмінностей. У радянський період стали виразно

помітні політичні, економічні і культурні незбіги, які існували між західними, центральними і східними українськими територіями. Радянські українські інтелектуали в такій ситуації спробували розвинути єдину схему української історії, як історії одної з союзних республік [5, с. 89].

Протягом 50–70-х рр. українські методисти-історики (М. Лисенко, Ф. Лось, Г. Підлуцький, В. Спицький, П. Уховська та ін.) основну увагу приділяли розробці змісту історії УРСР та його ефективній інтеграції в курс історії СРСР.

Своєрідним підсумком і узагальненням багаторічних досліджень історії УРСР радянськими ученими стало видання восьмитомної (у десяти книгах) «Історії Української РСР» (1977–1979).

У 60-х роках на основі програми з історії СРСР було створено проект програми єдиного курсу вітчизняної історії для VII–X класів середньої школи УРСР. У ньому матеріал історії республіки становив близько 20 відсотків обсягу всієї програми.

Одночасно з розробкою програми, її удосконаленням та відповідно до змісту і вимог створювалися й підручники з історії Української РСР. У 1961 р. видано підручник для VII–VIII класів та посібник для IX–X класів. Ці книги перевидавалися багато разів і відіграли позитивну роль у запровадженні змістовного викладання історії Української РСР у курсі історії СРСР в школі.

Як зазначав Т. Пчельников, активізація вивчення регіональної історії на початку 60-х рр. супроводжувалася кардинальною зміною методики: на зміну пасивним методам навчання прийшли активні. Стала популярною робота зі створення шкільних краєзнавчих музеїв, фонди яких створювали учні й екскурсоводами також були учні [6].

Учителі мали націлювати учнів до пошуку регіонально-історичних і краєзнавчих матеріалів (крім підручників) в газетних і журнальних публікаціях, в історичних документах, в оповідях очевидців. Рекомендувалося також встановлювати листування з учасниками й очевидцями історичних подій, створювати відповідні фотоальбоми та організувати зустрічі.

На початку 60-х рр. методисти почали роботу над змістом і структурою навчального матеріалу з регіональної історії – історії рідного краю в курсі історії СРСР.

З появою у школах України радянської регіональної історії – історії Української РСР, одночасно виник комплекс методичних проблем, що потребували вирішення: визначення обсягу знань учнів з історії УРСР; відбір основних провідних ідей, понять, явищ, подій, документального матеріалу; визначення форм і методів творчого висвітлення найважливіших розділів, тем, подій; застосування ефективних прийомів використання на уроках історії комплексу наочних посібників і технічних засобів; встановлення зв'язку викладання історії УРСР із загальним курсом

вітчизняної історії тощо.

Першу спробу створити узагальнюючу працю з методики викладання історії Української РСР в VII–X класах середньої школи було здійснено в 1970–1971 рр. М. Лисенком. На основі аналізу змісту нових (80-ті рр.) підручників з історії Української РСР, систематичних спостережень за процесом викладання, предмета та вивчення якості знань, умінь і навичок учнів, а також на основі використання передового досвіду роботи кращих учителів, автор удосконалив методику висвітлення всіх розділів, уточнив характеристики історичних діячів, а також низку понять, подій, явищ. Він розглянув творче застосування прийомів проблемного навчання, логічних задач, проведення уроків-екскурсій у музеї тощо. Творчі завдання М. Лисенко запропонував використовувати не тільки у процесі вивчення тексту нових підручників, документів, а й при розгляданні ілюстративного матеріалу та наочності взагалі.

Досвід викладання історії УРСР в єдиному курсі вітчизняної історії показав, що більшої ефективності досягають ті педагоги, які завчасно не тільки планують систему уроків і структуру їх змісту, а й розробляють методику проведення цих уроків, завчасно підбирають документи, наочність і технічні засоби, а також творчі завдання, логічні задачі тощо.

Основними тенденціями у розвитку історичної освіти у 70–80-х роках, як зазначає О. Пометун, були: скорочення фактичного змісту в основному за рахунок історичних особистостей та матеріалів з історії республіки; збільшення соціологічних понять; посилення ідеологізації курсу [4, с. 315].

Із здобуттям Україною незалежності у 1991 р. історія України стала національно-державною. Як регіональну історію у 90-х рр. можна розглядати синтез історичного краєзнавства і народознавства в межах історико-географічних регіонів та з кінця 90-х рр. – окремих областей України.

У 90-х рр., за висловом П. Тронька, почався своєрідний «краєзнавчий Ренесанс» в Україні сьогодні. У структурі української історіографії історичне краєзнавство склалося як спеціальна історична дисципліна, що вивчає «історію, теоретичні засади, зміст та методику комплексного пізнання минулого певної місцевості» [7, с. 6–12].

Оскільки в радянській історіографії на регіональні відмінності дивилися як на факт, не гідний уваги з боку професійного історичного середовища, то в пору незалежності Україна вступила «не тільки як держава регіонів, як країна, регіони якої в значній мірі відрізнялися один від одного, але і як країна, де історики не знайшли відповіді на питання про витоки і генезу регіоналізму та локальності історії» [5, с. 90]. Впродовж 1990-х років українські інтелектуали неодноразово намагалися знайти відповідь на питання про причини і характер таких значущих територіальних відмінностей і локальних особливостей України. Ми

погоджуємося з твердженням М. Кирчанінова, що намагання українських істориків у 90-ті рр. писати історію України, призводили до створення історії політичного центру [5, с. 91]. Саме тому в такій концепції історії регіонів відводилася другорядна і підлегла роль.

Методика шкільної регіональної історії в цей час не розроблялася, оскільки лише з початку 2000 років концепт регіональної історії почав глибоко досліджуватися академічною історичною наукою.

Протягом останнього двадцятиріччя увага частини методистів-істориків була прикута зокрема до проблем методики навчання історичного краєзнавства. Публікації з цих проблем знаходимо на сторінках часопису «Краєзнавство» та у відповідних посібниках з методики.

Методисти-історики у 2000-х рр. почали досліджувати методичні особливості у навчанні історії рідного краю в школі. Так, Г Серова у дисертації «Методичні засади відбору реалізації етнологічного змісту шкільного курсу історії України» (2005) теоретично обґрунтувала етнологічний підхід до відбору і структурування змісту курсу історії України і розробила методичну концепцію побудови навчального історичного змісту курсу 7-го класу на етнологічних засадах. Дослідниця визначила, класифікувала і систематизувала структурні компоненти етнологічної складової змісту курсу історії України 7-го класу, обсяг і зміст етнологічних понять цього курсу, а також термінів, які їх розкривають. Також було уточнено поняття «етнологічний зміст шкільного курсу історії».

О. Луніка в дисертації «Методичні засади відбору та реалізації краєзнавчої складової курсу історії України в 7–8 класах» (2012) визначила поняття «краєзнавча складова курсу історії України», обґрунтувала методичні вимоги до відбору змісту краєзнавчих матеріалів; з'ясувала методичні умови організації пізнавальної діяльності учнів 7–8 класів у процесі опанування краєзнавчою складовою курсу історії України в контексті розвитку історичної компетентності.

Як зазначає Г. Касьянов, в останні роки ситуація в історичній освіті характеризувалася тенденцією до формування моноетнічної версії історії України [8, с. 4].

Моноетнічність версії вітчизняної історії, за висновком Н. Яковенко, пропагувалася останні роки шкільними підручниками, які демонстративно були етноцентричними [9]. Вони ігнорували «історично складену багатоетнічність і поліконфесійність України, яка завжди (як, зрештою, й простір усїєї Центрально-Східної Європи) була етнічно строкатою територією» [9, с. 15].

Безперечно, що основою історії України має виступати український етнос як серцевина майбутньої нації та держави. Разом із тим, враховуючи зовнішні впливи на етнотворчі процеси і взявши за основу територіальний принцип, змістовно шкільна історія України має бути не ексклюзивною історією українців, а своєрідним простором, «де поруч із українцями

формувався й функціонували інші етнічні спільноти» [9, с. 21]. У багатьох підручниках історія України представлена переважно історією етнічних українців, «тоді як решта етносів, що жили й живуть в Україні, в кращому випадку лише побіжно згадуються, а в гіршому – слугують негативним тлом чи навіть представлені як вороги» [9, с. 23].

Але регіоналізація навчального змісту, його антропологізація, як протиспрямована тенденція у навчанні історії, у свою чергу, має враховувати, на думку О. Струкевича, безумовність вивчення політичної історії української державності та націотворення, щоб юні громадяни усвідомлювали, до якого етносу, нації вони належать і з часом не розчинилися у полікультурному середовищі [9, с. 8].

На засіданні круглого столу Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України (2008) зазначалося, що мілітарно-політична історія, описана з перспективи «загального інтересу нації», за визначенням передбачає лише одновимірну «правду», а це, своєю чергою, опосередковано закладає у підручник зерно антагонізму, шкідливого для того-таки «загального інтересу». Адже «правильна» поведінка автоматично постулює наявність «неправильної» позиції «зрадників» чи «відступників», до яких належатиме частина власного народу [9, с. 11].

Історія України з навчальних програм і відповідних шкільних підручників постає, по суті, як історія «національних відроджень» і «державотворчих змагань» – без окреслення специфіки тих регіонів, що «промовчали» у тій чи тій фазі обох згаданих процесів [9, с. 17]. Н. Яковенко зазначає, якщо ми визнаємо одним із пріоритетів шкільного підручника історії прищеплення учневі відчуття зв'язку зі своїми дідами й прадідами, то нам не обійтися без вкраплення до оповіді сюжетів про «локальні історії» – з виокремленням їхньої культурної, економічної, демографічної та ін. специфіки.

Отже, аналіз науково-педагогічної і методичної спадщини у навчанні історії в школі виявив протягом ХХ ст. тенденцію до отождолення регіональної історії з історичним краєзнавством і розробку відповідної методики краєзнавчої роботи. З початку ХХІ ст. академічні історики і методисти загострили увагу на виокремленні регіональної історії та визначенні її особливостей, а методисти почали пошуки ефективних методик реалізації регіонального змісту у контексті вивчення вітчизняної історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Я. В. Верменич. – К. : Інститут історії НАН України, 2003. – 516 с.
2. Колесник І. Регіональна історія в українській історіографії: практика та рефлексія / Ірина Колесник // Регіональна історія України : збірник

- наукових статей / Головний редактор В. Смолій ; відп. редактор Я. Верменич. – Вип. 1. – 2007. – № 1. – С. 205–220.
3. Звягинцев Е. А. Родиноведение и локализация в народной школе / Е. А. Звягинцев. – М. : Изд-во журн. «Народный учитель», 1919. – 96 с.
  4. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання / Олена Іванівна Пометун. – К. : [Б.в.], 144 с.
  5. Кирчанів М. Регіональні дискурси української історії / Максим Кирчанів // Регіональна історія України : збірник наукових статей. – 2007. – Випуск 1. – С. 79–88.
  6. Краеведческая работа школьников // Преподавание истории в школе. – 1962. – № 3. – С. 93–95.
  7. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні багатовікових культурних традицій українського народу // VIII Всеукр. наук. конф. «Історичне краєзнавство і культура (Наук. допов. та повідом.)». – К. – Харків, 1997. – Частина 1. – С. 6–12.
  8. Яким має бути зміст сучасної історичної освіти в Україні. Проблеми взаємодії академічної й дидактичної історії матеріали круглого столу // Історія України. – 2010. – № 29(669). – С. 3–10.
  9. Пропозиції до концепції історичної освіти в Україні : матеріали II круглого столу Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України (Київ, 18 жовтня 2008 року) / Зведення та упорядкування пропозицій / Наталя Яковенко. Розшифровка стенограми і систематизація відгуків Людмила Ведмідь. – К., 2009. – 28 с.